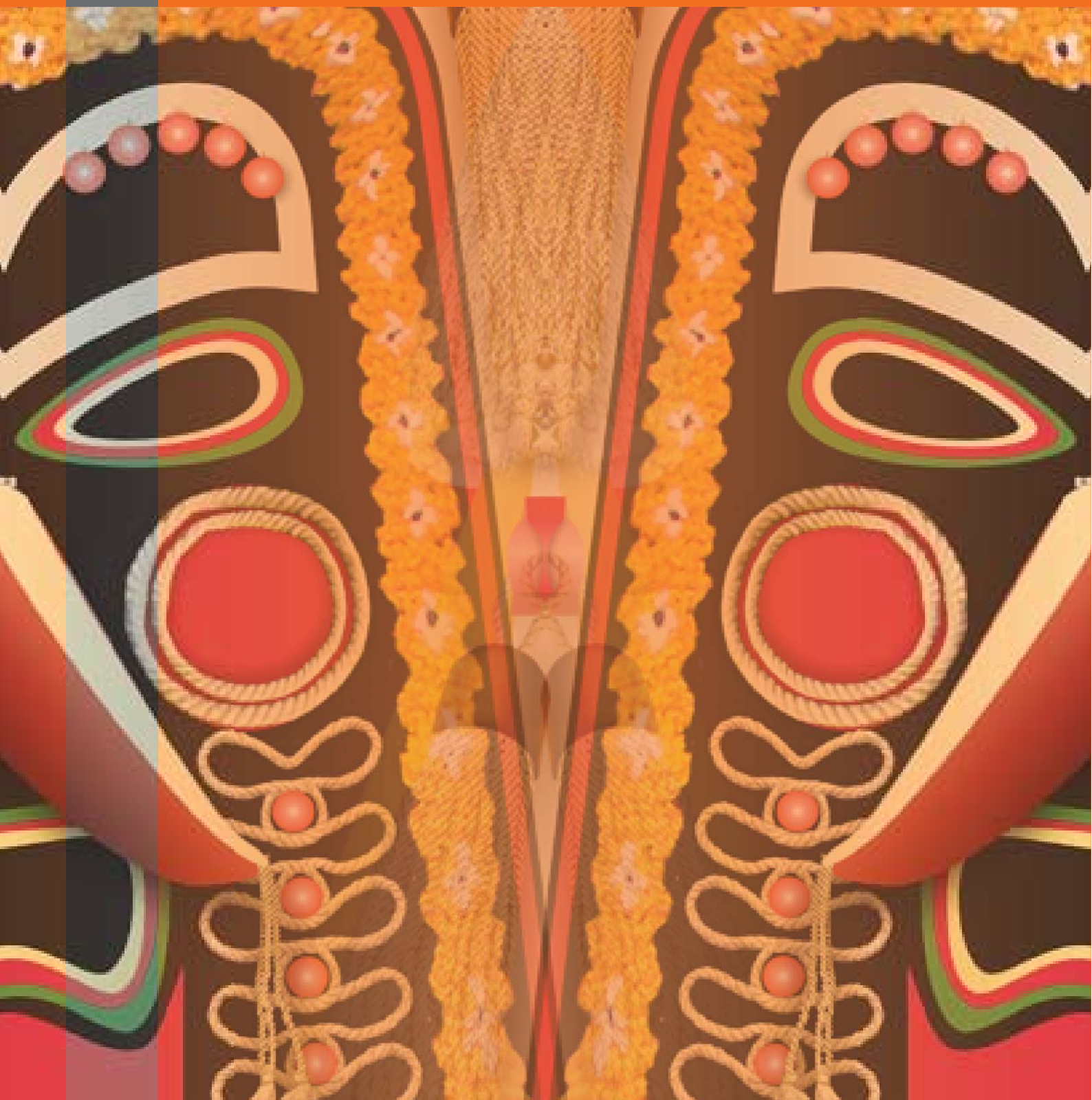

7 МАРТ 2014 Г. - РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ЯМБОЛ

КРЪГЛА МАСА

МАСКАРАДНИТЕ ИГРИ - МАГИЯ ЗА ПЛОДОРОДИЕ

МАСКАТА - МАГИЯ ЗА ПЛОДОРОДИЕ?

(Бележки към днешното състояние
на игрите с маски в България)

Доц. д-р **Венета Янкова**,
Шуменски университет „Еп. Константин Пеславски“

Сред българските приноси в изследването на балканските игри с маскирани изпълнители основополагащото място принадлежи на студията на Михаил Арнаудов „Кукери и русалии“ (1920). Тя е своеобразен парадигматичен текст, тъй като съдържа богат креативен потенциал за изследването на маскарадните игри¹ не само в балкански културен контекст, но и много по-широко евроазиатски ареал. Арнаудов има уникалната възможност да регистрира „на терен“ жизнени все още явления, макар че на няколко места в труда си той пише за „безвъзвратно отказване от обредната практика на прадедите“ [Арнаудов 1972:72]. С други думи, още през 20-те години на ХХ век процесите на промяна в игрите с маски са вече осезаеми. Днес, под въздействието на причини от различен характер (модернизация, урбанизация, идеология – до неотдавна!), игрите с маски все повече се откъсват от естествения си обреден контекст и поддържащата ги селска общност и се превръщат в част от градската култура и карнавала – репрезентативна атракция за туристическата индустрия. Явлението има не само балкански, но и – европейски съответствия.

Темата на днешната кръгла маса насочва вниманието си върху магическата функция на маската. Въпросителната към заглавието на тези бележки е знак за проблематизиране на изконната функция на маската и на маскирането в контекста на съвременната култура. Тази формулировка съдържа несъмнен дискуссионен заряд, тъй като маската и маскирането-предрешаване отдавна са изгубили своята магическа същност.

¹ Напоследък се налага съчетанието „маскарadni игри“ като синонимно на „игри с маски“, „игри с маскирани изпълнители“, при което се редуцира спецификата на „маскарада“ като разностадиално и специфично в проявленията си културно явление.

Какво се случва с игрите с маски у нас и на Балканите? На всички специалисти е ясно, че днес те съществуват като нещо съвсем различно от традиционния им формат, продукт на класическата фолклорна култура. Под въздействието на културни, социални, идеологически и пр. фактори те се осмислят като:

1. Традиция и Наследство;²
2. Представителна местна/регионална културна специфика, която именно за това би трябвало да се покаже пред другите;
3. Местен културен ресурс, привлекателен за туристите;
4. А извеждането на игрите с маскиране от пораждащия ги културен контекст на селото и насочването им към града – обичайно място за фестивали – ги превръща в част от градската култура с всички последствия от това: осмислянето им като празнична атракция и сценично действие/зрелище/позорище, предназначени да въздействат върху публиката най-вече като я забавляват.

Тоталното прекодиране на маскарадните игри свидетелства за промяната на тяхната същност. То се осъществява в множество посоки. Някои от тях:

1. Достатъчно е говорено и писано за все по-настъпващото участие на жени и деца в ергенските по своя традиционен формат зимни игри.

2. Формира се нова календарна ориентация, можем да я наречем „фестивалоцентрична“, насочена към цикличността на различните фестивали и прегледи на игрите с маскирани изпълнители. Например, групата не обхожда своето село по Сирница „както преди“, защото по същото време се провежда фестивалът в Стара Загора и се предпочита участие там. При повечето от случаите се дублират традиционният празничен календар с календара на фестивалните прояви. Фестивалът/прегледът на маскарадните игри се утвърждава като културно пространство с доминиращ състезателен характер, а успешното участие в него има висока престижност. Наред с това по време на подобни прояви се създават условия за формиране на собствен еталон за „успешност“, за „експортна локалност“ и за заимстване на елементи от други групи, което понякога е в разрез на установеното от местната традиция.³

3. В традиционния формат на занимаващите ни ергенски игри с маскирани изпълнители водачът-предводител е учител в определен тип култура, а предаденото от него познание има за цел да доведе до правото

² След Хобсбаум би трябвало да мислим културната традиция и културното наследство като конструкти, които се произвеждат и интерпретират съобразно колективните потребности на настоящето. Те са изобретени и участват в изграждането на социалната действителност [Hobsbawm & Renger 1983].

³ Личните ми наблюдения върху практиката на групата „Арапи“ от шуменския квартал Макак отбелязват два типа времева ориентация на играта: традиционно обхождане на квартала на Васильовден (1 януари) и нейното възпроизвеждане под „фестивален“ формат през периода януари – февруари според топографията на различните прегледи на маскарадните игри.

за промяна в социалния статус на ергените [Краев 2003:111-116]. Социокултурните реалности в условията на модерност и постмодерност изграждат и различна представа за водачество, което се трансформира в по-осезаеми конкретно-исторически измерения на лидерството. А обучаващата функция на предводителя се пренася върху други лица, сведущи в кукерство или организатори по места. Такава е и ролята на читалищния секретар или – на местния етнограф, който много често е както организатор, така и – ръководител и обучител в кукерство.

4. Днес маската и маскирането/предрешаване нямат някогашната магическа функция и не са знак за метаморфозата на човека с маска в прародителя-тотем [Токарев 1983]. Изконната плашеща функция на маските – „страшилища“, „арапье“ и пр. – е заменена със съвременни визуализации на страшното и фантастичното (Годзила, рефлексии на маскирането по време на Halloween). Недопустимото преди сваляне на маските, което би десакрализирирало ритуала, днес не се спазва и се заменя с жестове на позиране пред обектива и публиката. И нещо съществено, към което ще се върна отново: Маската се осмисля не само като знак за принадлежност към определена местна традиция, но и като видим белег за съотнасяне към дадена група от маскирани.

5. Стихийно навлизане на множество иновации на ниво персонажи (особено т. нар. „ниски“ персонажи), маски и предрешаване, атрибути и пр., свързани със съвременни технически възможности. Например: ралото, с което „ритуално“ трябва да се заоре площада, където се провежда фестивалът, е снабдено с колелца, за да се плъзга по-лесно. Или: поставянето на специални възглавнички, които омекотяват ударите на тежките хлопки по тялото и пр.

6. Белег за безспорна карнавализация на традиционните игри с маски, е тяхното частично осмисляне като своеобразен коректив на властта и политиките и реакция на актуални социални проблеми [Манова 2009].

Обобщено изречено, съвременните фестивали/прегледи на игрите с маски са безспорен стимул за поддържане на традицията и наследството, но заедно с това – за изгубване на традиционната същност на игрите и за тяхната трансформация в духа на карнавала. В контекста на модерността и на постмодерната култура игрите с маски са подложени на същностна функционална метаморфоза, която се изразява в изместване на акцента от ритуала към МАСКАТА/ МАСКИРАНЕТО и върху ПРАЗНИКА, а магичното се профанира чрез журналистически клишета като: „гонене на злите духове“; „Кукерски мистерии – древен български ритуал“ и пр.

МАСКА И ИДЕНТИЧНОСТ. Фестивалите и прегледите на кукерските игри утвърждават маските и маскирането като представителни за местната и за регионалната традиция. От своя страна самите участници в дружините се осъзнават като пазители на местната самобитност. Наред с това е впечатляващо, че съвременните маскарадни групи се изграждат като общности от специфичен

тип – те не само се осмислят като съхранители на местни стойности, но създават и свои правила и характерни отношения помежду си. Чувството за принадлежност към кукерската дружина, самоидентификацията като част от кукерската общност, е определящо за тях. Добре известно е, че на фестивалите се явяват някои дружини, които не са със смесен произход; участниците в тях живеят на различни места, дори – в чужбина и се събират най-вече заради празника. Можем даже да говорим за формиране на специфична „кукерска“/ „сурвакарска“ идентичност [Бонева 2009: 70 - 71].

И още нещо: Участниците в тези общности са свързани помежду си с предпочитан избор за организиране на свободното време, а от друга страна – те заявяват пред другите своето различие (местно, локално, регионално), което се проявява в уникалността на маските, предрешването или – формата на играта, но и което може да се разчита и като своеобразна реакция срещу унифициращите тенденции в съвременния свят. Това, струва ми се, са част от причините за нарастването на интереса към участието в този тип дейност. Ето защо не бива да ни учудват иновации като изписването на селищните имена по маски и колани, визуалните знаци на националното и националната история (флаг, облекло на Ботевите четници, черешово топче и пр.).

МАСКИ И ТУРИЗЪМ. В контекста на динамичните процеси на оразличаване може да се постави и феноменът фестивален „бум“, на места подпомогнат от национални и международни организации (Общество за фолклор, Асоциация на европейските карнавални градове и др.). При това игрите с маскиране се осмислят като средство за „износ“ на локалност и местен ресурс за туристическата индустрия. Това естествено допълнително влияе върху процесите на модификация: търсене на повече атрактивност, привличане на гости от чужбина, организиране на съпътстващи дейности (изложби, панаири, кулинарни изяви), широка популяризация чрез медиите. Добра перспектива в тази насока би било развитието на туристически дейности, свързани с целогодишния обреден календар по българското етническо землище, част от който са и зимните и предпролетните празници. Най-ярък пример в това отношение е кандидатурата на град Перник за европейска столица на културата през 2019 година, за чиято „визитна картичка“ е избран Международният фестивал на маскарадните игри - „Сурва“.

МАСКИ, ИНТЕРНЕТ И ВИЗУАЛНА КУЛТУРА. Интересен аспект от съвременното битие на игрите с маски е тяхното визуализиране и присъствие в интернет-пространството⁴. Някои маскарадни групи създават свои профили

⁴ Например: <http://www.kukeriproject.com/Home.html>;
<http://www.kukerite.com/>;

<http://struma.bg/news/17695/1/1/Razlojaninut-SI-Preshelkov-Ot-27-g-shiya-kukerski-kostyumi-vsichki-sa-ludnali-po-Starchevata-momichetata-sa-po-zapaleni-ot-momchetata.html>

в социалните мрежи – самопредставят се чрез видео и фотографии и споделят своите участия по фестивали и други изяви. При това специалисти и любители-туристи изнасят в интернет фотографии и сведения от посетени събития. За момента обаче в интернет все още липсва по-цялостно специализирано представяне чрез възможностите на съвременните технологии на различни местни и регионални варианти на игрите у нас. Наред с това световната мрежа се утвърждава и като територия на електронна търговия с кукерски костюми, като част от занаятчийската дейност и от местните туристически практики. Всичко това прави игрите с маски по-популярни, по-достъпни, видими, донякъде различни като изразители на местна неповторимост, но едновременно с това – обобщаващо и типологизирано представени.

НАУЧНА РЕФЛЕКСИЯ. Съвременната научна рефлексия за игрите с маски заслужава много по-специално внимание. С успех българската традиция бе представена в контекста на европейската карнавалност в рамките на международния проект „Карнавалът – кралят на Европа”⁵. Към приносните изследвания на Георг Краев, Валерия Фол и Стоян Райчевски, Ганка Михайлова и др. би трябвало да се добавят и изданията на вече традиционните научни конференции към Международния фестивал „Сурва” в Перник, които обединяват търсенията на утвърдени и на млади изследователи около маскарадността като жизнен съвременен процес [Манова, Добрева, Мильов 2009; Манова 2013; Маскарадните игри 2014]. Те анализират съвременни балкански и не-балкански терени и регистрират актуални процеси, като например: индивидуалната мотивация за участие в дружините, взаимоотношенията между членовете на групите и пр. Но, струва ми се, родната наука е все още в дълг към изследването на маскарадните традиции на не-българските етнически общности на Балканите (турци, татари, роми), макар и да се появяват спорадични проучвания по проблематиката. Дали не бихме могли да мислим за „кукерознание” (при цялата условност на понятието!) като специфично познавателно поле в българската хуманитаристика (етнология, фолклористика, културна антропология)? Като негови продуктивни изследователски перспективи биха могли да се очертаят например: „Съвременно битие на маската”, „Маска и идентичност”, „Игри с маскиране на не-българските общности”, „Маскарадни игри и туризъм” и др. И така, днес игрите с маскирани изпълнители се вписват в съвсем различна културна и изследователска парадигма като част от градската култура и аспект от празника като контрапункт на ежедневието. И, позовавайки се на темата на днешната кръгла маса, ще обобщя: В условията на постмодерност магията на маската като средство за въздействие върху природата и за хармонизиране

на човешкия и на природния свят е превърната в „магия на фестивала“ и в „магия на празника“. Така се потвърждава тезата на М. Мос за магията като социално явление, отнасяно към традицията, повторението, колективната памет [Мос 2001:16]. И, макар че сред наградите на журито задължително да присъства и такава „за принос в опазване на традицията“, това по-скоро е явно свидетелство, че днешните маскарadni игри са се трансформирали. Но по този начин са се съхранили жизнени във времето. Такива процеси удачно биха могли да се назоват с оксиморона „адаптивна стабилност“/“stabilité adaptive” [Du Berger 1995].

А наред с това отново се актуализира и проблемът за отговорността на специалистите, представителите на местните власти, организаторите за съхраняването-предаване на традиционния пласт в игрите с маскирани изпълнители, макар и в някаква условна и проблематична „автентичност“. Ето защо е обществено полезно утвърждаването на тази кръгла маса с нейния дискуссионен и практико-приложен характер. Срещите на специалисти и заинтересувани, дискусиите по проблемите в публичното пространство и съпричастието на местната власт и на гражданските организации – убедена съм! - всичко това ще спомогне за формирането на позитивен образ на Ямболския край зад границите на регионалното и националното.

БИБЛИОГРАФИЯ

Арnaudов 1972: Арnaudов, М. Кукери и русалии. – В: Студии върху българските обреди и легенди. Т. 2. София, 7 - 218.

Бонева 2009: Бонева, Т. Кукери и сурвакари – традиция и модерност. – В: Маскарадът и времето. Сборник доклади от научната конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник: Аргус, 65 – 72.

Краев 2003: Краев, Г. Маска и було. София: Изток – Запад.

Манова 2009: Манова, Цв. Маскарадните игри в Пернишко – неочакван дискурс. – В: Маскарадът и времето. Сборник доклади от научната конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник: Аргус, 293 – 302.

Манова 2013: Манова, Цв. (ред.). Пътят на маскарада. Сборник доклади от научната конференция, проведена в рамките на XXI Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2012“. Перник: Аргус.

Манова, Добрева, Мильов 2009: Манова, Цв., М. Добрева, С. Мильов (ред.). Маскарадът и времето. Сборник доклади от научната конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник: Аргус.

Маскарадните игри 2014: Маскарадните игри – визуален разказ. Сборник с доклади от научната конференция, проведена в рамките на XXII Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2013“. Перник: Аргус.

Мос 2001: Мос, М. Магията. София. ИК „Критика и хуманизъм“

Токарев 1983: Токарев С. Маски и ряжение. – В: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. Москва: „Наука“, 185-193). On-line: http://www.upelsinka.com/Russian/religion_maski.htm

Du Berger 1995: Du Berger J. Tradition et constitution d'une mémoire collective. – In: La mémoire dans la culture. Sous la direction de Jacques Mathieu. Les Presses de l'Université Laval, 43-77. On-line: <http://www.erudit.org/livre/CEFAN/1995-1/000419co.pdf>

Hobsbawm & Renger 1983: Hobsbawm E., T. Renger. The invention of Tradition. Cambridge Univ. Press, Cambridge and London.